

FRANCIÁK ÉS A FRANCIA NYELV A BÁNÁTBAN A XVIII. ÉS XIX. SZÁZADBAN

Írta: PALÁSTI LÁSZLÓ

A XVIII. század folyamán a török uralom alól felszabadult Bánátba közeli és távoli országokból egymás után érkeztek különböző nemzetiségű egyének, köztük franciák is. Ez utóbbiaknak egy része vagy mint a császári seregben szolgálatot teljesítő katona jelent meg a Bánát földjén, vagy pedig mint hadifogoly került oda. A Bánátba érkezett franciák túlnyomó többségét azok alkották, akik mint telepések vándoroltak be. A fent említetteken kívül voltak még olyan franciák is, akik más okok folytán kerültek a Bánátba.

A Bánátba bevonuló császári haderő kötelékében számos olyan katona nevével találkozunk, akik nevük után ítélve franciák vagy legálábbis francia származásúak voltak. A Bánát első kormányzója is a francia eredetű Mercy Claudius Florimond generális lett, annak a Lotharingiának a fia, ahonnan a század derekától kezdve tömegesen keltek útra a lotharingiai franciák is a Bánát felé. 1733-ban Mercynek az adjutánsa is, Cornes százados — a neve után ítélve — szintén francia származású lehetett [1].

Az egyes helységek kommandánsai és általában a tisztek között több esetben találunk francia nevű tiszteket, így 1723 és 1753 között pl. a következőket: a századosi, majd őrnagyi, végül ezredesi rangot viselő Chabot (Chaboth, Capot, Schabot, Schaboth) [2], De (la) Crux (Croix?) kapitány [3], De Plois (Blois?) ezredes [4], D'Espellier (d'Spellier, D'Espillier, Despilliers) tábornok volt szegedi parancsnok [5], De Ville ezredes [6], De la Gran százados [7], Saintignon (Saitignon) alezredes, majd ezredes [8], Randjan és Raignault kommandánsok [9], Le Sully [10], Ligniville ezredes [11], Serraille kapitány [12], Fiquemont százados [13], du France hadnagy [14].

A bánáti határnál fekvő Szeged városának helyőrségében is számos, francia nevű katona teljesített szolgálatot, így a kommandánsok között a fentemlített D'Espellier tábornokon kívül pl. Piesaque tábornok [15], Doxat ezredes [16], Sercesse ezredes [17] stb.

A császári hadsereg elbocsátott, kiszolgált katonáinak szolgálati helyükön való letelepedése nem ment ritkaság számba. Így telepedett le Szegeden a Szemmáry család őse, »Leop. de St. Marie«, aki a császári hadsereg hadnagya volt. Nevét — amint INCZEFI GÉZA írja — sajátkezü aláírásában még az eredeti francia alakban használta, de az 1752-ből szár-

mazó iratokban már Szent Mary Leopold néven is szerepel s azután a Szén Mari átmeneti alakból keletkezett a jelenleg is használatos Szemmáry családnév [18].

A század első felében nemcsak katonák között találkozunk francia nevével, hanem más foglalkozásuk körében is, akik a császári haderő bevonulását követően jelentek meg a Bánátban. A közigazgatási, illetőleg köztisztviselők között is többen viseltek francia nevet, így pl. De Jean (Dejan, Deschan, De Schann) udvari kamarai tanácsos, főfelügyelő [19]. akinek a leszármazottjáról, Deschán József akkori temesvári kincstári adminisztrátorról 1795-ben falut is neveztek el [20], továbbá Buquoy (Bouquoy, Puguay, Ruquai) Antal, aki 1736-ban telepítő biztosként működött, később pedig vesztegintézeti felügyelő volt [21].

Az egykori iratok szerint telepítési ügyeket intézett Buquay (Bucquay, Bukway) Imre (Demerich) nevű főtisztviselő is [22]. 1723-ban »Chevalier« Baulme kapott megbízást arra, hogy bevándorló német családok átvétele céljából Péterváradra utazzék [23]. Marquard Ábrahám 1737-ben kerületi ellenőr volt [24], Iresbeau Péter pedig 1749-ben só- és vámellenőrként működött [25]. Két francia nevű felcserrel is találkozunk: az egyiket egy 1753-ból származó irat szerint Lalie-nak hívták [26]. A másik Racour Péter volt, aki 1732-ben Pancsován halt meg [27]. Francia nevet viselt a petrillovai luteránus tanító is, akinek neve Lamot (Lamath) alakban szerepel az 1720-as évekből származó iratokban [28]. Egy 1724-ben kelt hivatalos irat szerint a lugosi postamester Noël Miklós volt [29].

Francia hadifoglyoknak Bánátba való szállítása első ízben az osztrák örökösödési háború idején fordult elő. A Csehországba behatolt francia csapatok foglyul ejtett katonáit a Bánát felé irányították. Bár a foglyokra vonatkozóan több rendelkezés jelent meg, ezekben a létszámokra vonatkozóan nincsenek adatok. A hivatalos intézkedésekből kitűnik, hogy a francia hadifoglyokat nemcsak a Bánátban helyezték el, hanem Erdélyben is [30].

A hadbiztosságnak 1743. évi május 28-án kelt rendelete értelmében a toborzáskor franciák és olaszok nem jelentkezhetek katonának [31]. Ez elsősorban a francia hadifoglyokra vonatkozott. Abban az időben ugyanis és még később is a hadifoglyok közötti toborzás szokásos dolog volt. A tilalom azonban az olasz telepeseken kívül vonatkozhatott a Bánátban már kisebb számban letelepedett franciákra is.

Arra vonatkozólag, hogy az osztrák örökösödési háború idején a Bánátba került francia hadifoglyok közül telepedtek-e le ott és mennyien, nem állnak adatok rendelkezésre. Feltehető azonban, hogy történt letelepedés, mivel a Bánátnak idegenekkel való benépesítése Mercy utódai alatt is tovább folyt és a telepeseknek nyújtott kedvezmények a francia hadifoglyok körében sem maradhattak visszhang nélkül. Az osztrák hadvezetőség bizonyára ezt az eshetőséget vehette számításba, amikor a francia hadifoglyokat különböző okokból hazájuktól igen távol, és éppen a Bánátban helyezte el.

A hivatalos iratokból csak néhány hadifogly neve állapítható meg, s ezért nincs lehetőség számottevő névanyag összeállítására. A hadbiztosságnak egy 1745-ben kelt rendelete két szabadon bocsátott francia tisztéről is említést tesz: Lieutenant Hallasi Stephan und Cornet Regedis [32]. Az előbbi — a neve után következtetve — esetleg magyar emigráns, vagy

annak fia lehetett. A szegedi városi levéltárnak 1746-ból származó tanácsjegyzőkönyvi iratai közül az egyik szintén két francia tisztet nevez meg. Az egyik La Tour kapitány, a másik Hess Miklós hadnagy, akik az őket őrző katonával együtt budai fogságukból megszöktek és az említett levéltári irat szerint Konstantinápolyba igyekeztek [33].

Az 1792-ben kitört francia forradalmi háború hadifoglyainak egy részét ismét a Bánátban helyezték el. Az osztrák hadvezetőség ebben az esetben már aligha gondolhatott a hadifoglyoknak a Bánátban való esetleges letelepedésére, mivel ezek már a forradalmi hadsereg katonái voltak, akiket zárt és őrzött táborokban helyeztek el, nehogy révükön a forradalmi eszmék a lakosság körében elterjedjenek. Az ettől való félelem miatt a francia tisztektől becsületszavukat vették, hogy a lakossággal »saját konstitúcióikról« nem beszélnek [34].

A francia foglyoknak a háterszágba történt szállítását, ottani elhelyezését és életét az 1793. évre vonatkozóan BARCSAY AMANT ZOLTÁN idézett munkájában már ismertette.

A foglyok elhelyezésére nemcsak a Bánátban, hanem — a hadifoglyok számának szaporodásával — más területeken is sor került. A Bánátba való elhelyezésnél a legfelsőbb haditanács döntésének alapjául több szempont szolgált [35], a foglyokat azonban igyekeztek a török határtól távolabb elhelyezni, nehogy a szökésre a határhoz közel történő elhelyezés következtében nagyobb lehetőség nyíljen.

A foglyok szállítása igen nehéz körülmények között ment végbe. Különösen sok gondot okozott a beteg francia hadifoglyoknak nagy száma. Az egyik hadifogoly-szállítmány útját J. Hautière francia hadifogoly tiszt részletesen leírja a párizsi Bibliothèque Nationale kéziratárában levő »manifeste«-jében [36], melyben megdöbbenő képet tár elénk hadifogolytársainak a szállítás alatt kiállott szenvedéseiről. BARCSAY AMANT munkája végén a következőket írja: »igen érdekes lenne már itt ismertetni azt, hogy a magyar nép miként viselkedett a foglyokkal szemben. Erre azonban semmiféle adat ez évből nincs« [37]. Meg kell említeni, hogy erre vonatkozólag igen értékes adatot közöl ABONYI LAJOS író Abony története című kiadatlan munkájában, melyben a következőket olvashatjuk: »1794. Drávai Pál bíróságának 2-ik esztendejében rendelet érkezett a városhoz [38], hogy a lakosok a francia foglyokkal barátkozástól gondosan visszatartóztassanak. A múlt ősön tudniillik s ez évben is 543 francia rab kísértetett át a városon, százalmas állapotban voltak és nagyobbára betegek, elszállásoltattak, és több napi rostokat tartottak. Már ekkor felűnt, hogy a nép által nagyon szívesen láttatnak« [39]. Hasonló lehetett a nép magatartása a Bánátban is. Következtetni lehet erre a bánáti főparancsnoknak a temesvári városi tanácshoz intézett azon átiratából, melyben arra inti a lakosságot, hogy a francia tiszteknek semmit ne kölcsönözzön [40]. Rokonszenvezhetett a lakosság a francia forradalmi hadsereg osztrák fogságba esett katonáival Szegeden is, ahol a szegedi parancsnokságnak a francia hadifoglyok elhelyezésének és ellátásának megszervezéséről 1793-ban tett jelentése szerint a lakosság körében »nyugtalan és bolond fők« vannak [41].

Amíg az osztrák örökösödési háború során a Bánátban elhelyezett francia hadifoglyok közül kevésnek ismeretes a neve, addig a francia forradalmi háborúk során fogságba esett franciákkal kapcsolatosan ké-

szült jelentések és jegyzékek már gazdag névanyagot szolgáltatnak. Ezek alapján BARCSAY-AMANT közli azoknak a francia tiszteknek a névsorát, akiket Temesvárról a várparancsnok férőhely hiányában 1793 októberében Aradra küldött át. Ezeknek névsora az egykori jelentés ortográfiájával a következő: Pier fr. Walkemar, Jean Merien, Dien Done Piette, du Duquesnoy, Nicol Liberte, Jacques Barbi, Franz Kon Qayre de Laranquet, Quitaume Angos, Piere Valin, Jartin Smersehs, Jeanla Bameé, Servais Magner, Jean Die Dona Coche, Jean Bt. Pieröl, Pier Neveup, Franz Severt, Jean Oray, Mart Borto-boruton, Jean Mar Aimont, Philip Planteaup, Louis Journet, August Draelle, Nicol fr. Thibault, Claude Conte, Joseph Overand, Piere Duqvét, Louis Mallarm, Adrien Bery [42]; Ruth, Victor [43].

A napoleoni háborúk során újból megkezdődik a francia hadifoglyok szállítása a szokott útvonalakon [44]. A háborús események folyamán Szegedre is szállítottak francia hadifoglyokat [45].

Voltak olyan franciák is, akiknek a Bánátba való jövetelénél politikai okok játszottak közre. Az ilyen esetek száma azonban meglehetősen kevés volt. A francia forradalom idején a franciák közül sokan menekültek külföldre. Ezek közül néhányan átmenetileg vagy véglegesen a Bánátban telepedtek le, így pl. L. Breton [46], A. Bonnaz [47], Maillot [48].

Napoleon uralma idején ugyancsak több francia érkezett Magyarországra akkori területére, így pl. a magyarországi Laffeurse család őse, aki a családi hagyomány szerint magasrangú francia katonatiszt volt, s Napoleon parancsára börtönbe került. Onnan több társával megszökve jött Magyarországra [49]. Ellenőrizhetetlen állítások szerint a híres francia marsallnak, Berthier-nek is élnek leszármazottai Magyarországon, de már magyar név alatt. A napóleoni háborúk alatt került a Bainville-család Triesztbe, s onnan költözött Szegedre Bainville József, Szeged város egykori főmérnöke [50].

Az emigránsok közül néhányan a Bánátba is elkerültek. Henri Chambord-Bourbon francia trónkövetelő, aki 1883-ban halt meg, az 1830-as évek végén a Bánátban földesúri birtokot vásárolt [51]. Jóságkormányzója Billot Cirill volt. Tisztázatlan a Temes megyei Dorgos község egykori főjegyzőjének, Berry Gézának az eredete. 1889-ben halt meg s a halotti jelentésben Bourbon duc de Berry névvel szerepel [52].

A Bánátba érkezett és ott megtelepedett franciák zömét azok alkoták, akik a telepítési akciók során mint telepesek vándoroltak be.

Mária Terézia a gyarmatosítási pátenst 1763. évi február 25-én adta ki. Telepítések azonban már ezt az időpontot jóval megelőzően is voltak. A török uralom alatt erősen elnéptelenedett Bánát földjének idegenekkel való benépesítése már 1718-ban megkezdődött. A XVIII. század első felében bevándoroltak túlnyomó többségét németek alkották, voltak azonban rajtuk kívül, bár kisebb számban, más nemzetiségűek is, így olaszok és spanyolok is. Ez utóbbiak 1733 és 1736 között vándoroltak be [53]. Arra a tényre, hogy a XVIII. század első felében franciák is tartózkodtak már a Bánátban, helyesen mutatott rá NÉMETH ISTVÁN a magyarországi francia telepesekről szóló értekezésében [54], melyben hivatkozik a hadbiztosságnak 1743. évi május 28-án kelt rendeletére. Ez kimondta, hogy toborzáskor *franciák és olaszok* nem jelentkezhettek

katonának. Az 1735 és 1739 közötti időben kelt hivatalos iratok említést tesznek egy francia nevű papról Buissonról (Boison, Puison, Bouisson) is [55].

A franciák tömeges betelepülése a XVIII. század második felében történt. Letelepítésükkel, valamint a letelepítésük utáni történetükkel részletesen nem foglalkozom, mert ennek a kérdésnek gazdag szakirodalma van [56].

A franciák fő települési helyei, amint ismeretes, a következők voltak: Mercydorf, Triebswetter, Szent-Hubert, Charleville és Seultour. Jelentősebb számban telepedtek le még Gottlobon és Osterben is. Ezenkívül a Bánát számos községébe is kerültek még francia telepések, így pl. a következő helyekre: Grabác, Marienfeld, Albrechtsflur, Heufeld, Traunau stb. Ez utóbbi községekben azonban a letelepedett franciák száma helységeként keveset tett ki.

A különböző községekben szórványosan letelepedett franciák rövid idő leforgása alatt elnémetesedtek. Sok francia telepesnek elköltözése, valamint újabb német telepések érkezése következtében Mercydorf is, ahol a francia telepések a lakosságnak majdnem 60%-át alkották, hamarosan elvesztette francia jellegét. Erősen meggyengült a francia elem Gottlobon is.

Amikor FRANÇOIS-SULPICE BEUDANT, a Sorbonne tanára 1818-ban Magyarországon járt, nem figyelt fel az elnémetesedés folyamatára, és a francia telepésekről a következőket írta művében: »... se trouve une petite colonie de Français... Ils habitent particulièrement le bourg de Hatzfeld, les villages de Charleville et Saint-Hubert, dont les noms rappellent assez l'origine française, ceux de Nagyjetsa et Csadat, dans le comitat de Torontal... cette petite colonie a jusqu'ici conservé sa langue« [57]. HAUSSEZ viszont, aki az 1830-as években tett látogatást a francia telepéseknél, azt tapasztalta, hogy számukra a francia származás már nem jelent többet az eredetükre való pusztá, egykedvű visszaemlékezésnél, és hogy a következő generáció már nem fog ősei nyelvén beszélni: Mes compatriotes n'ont pas semblé me tenir compte de la peine que j'avais prise pour les venir visiter. C'est tout au plus s'ils se souvenaient de leur origine, dont la tradition ne s'accompagne d'aucune sympathie. La langue française... cessera d'être parlée chez la génération qui remplacera celle existante [58].

Ez idő tájt magyar részről FÉNYES ELEK Mercydorfot és Gottlobot német faluként említi munkájában, Szent-Hubertet, Charleville-t, Seultourt, Triebswettert, és Osternt azonban még mint francia falvakat, Traunaut pedig mint német-francia falut tartja számon [59]. Megállapítása szerint a franciák lélekszáma a Bánátban a következő volt: 1839-ben 6150 [60], 1843-ban 6150 [61], 1847-ben 5691 [62]. Ezzel szemben a csanádi egyházmegyei schematismusok, melyek az 1830-as évekig nem tesznek említést az egyházközségek hívei által beszélt nyelvről, a fenti időszakra vonatkozóan egészen más képet tárnak elénk. Az 1834. évre kiadott schematismus a szent-huberti, charleville-i, seultouri, triebswetteri és osterni egyházközségek hívei körében beszélt nyelvként a német nyelvet (»lingva Germanica«) tünteti fel. Az 1846. évi schematismus viszont a szent-huberti, charleville-i, seultouri és osterni egyházközségek hívei által beszélt nyelvként a németet, a triebswetteriekre

vonatkozóan azonban — az 1834. évi schematismussal ellentétben — a német nyelv mellett a franciát is feltünteti: »Lingva: Germanica et Gallica«. A két egymásnak ellentmondó adatközlést illetően az a helyzet, hogy amíg FÉNYES ELEK az öt ún. francia községnél is a bevallott elve [63] szerint járva el, a franciákhoz hozzá számította a más anyanyelvűeket is, addig a schematismusokban ennek éppen az ellenkezője történt. Így tehát a franciák létszáma FÉNYES ELEK által közölt adatoknál kevesebb, annál viszont több, mint amire a schematismusok közlése alapján következtetni lehet. Annyi azonban tény, hogy a Bánátban a szórványosan települt francia telepések utódainak elnémetesedése a XIX. század 40-es éveire már megtörtént, s ez a folyamat az úgynevezett francia községekben is feltartóztathatatlanul haladt előre, amint arra HAUSSEZ is rámutatott fentebb idézett megállapításában. Magyar részről is ez volt a vélemény. Fényes Elek 1842-ben megjelent művében ezzel kapcsolatosan a következőket írta: »Jelenleg csak Torontál vármegyében laknak 5 helységben (Szolturn, Charleville, Trübswetter, Osztern, Szent Huberth) és Temes vármegyének Traunau nevű falujában' s elszörva némelly torontáli és temesi helységekben. Számra nézve mintegy 6000-en lehetnek, de németekkel keverve lévén, a' gallusok nyelve nemsokára megszűnik hazánkban köznép nyelve lenni; hanem annyival nagyobb divatba jön ez az úri rendnél« [64]. 1847-ben megjelent Magyarország leírása c. munkájában újból megállapítja a bánáti franciákról, hogy »lassan-lassan egészen elnémetesednek« [65].

A XIX. század második felében a Bánátban megfordult francia utazó elé az egykori francia falvakban a teljes elnémetesedés képe tárult. HECHT látogatása idején, 1876-ban, amint azt 1879-ben megjelent művében írja, az öregek közül néhányan még tudtak franciául. Maga is beszélt Charleville-ben több öreg emberrel, akik még beszéltek franciául és az általuk beszélt francia nyelv az archaizmusok és a lotharingiai nyelvjárásból származó szavak ellenére is érthető volt [66]. Egy másik francia, RAOUL CHÉLARD 1896-ban megjelent művében azt írja, hogy Triebswetterben van még néhány öreg ember, aki beszél a francia nyelvet [67]. RAYMOND RECOULY 1902-ben látogatást tett Szent Hubertben, Charleville-ben és Seulturban, azonban már nem találkozott a francia telepések utódai közül senkivel, aki tudott volna franciául. Unsere Eltern waren Franzosen, aber wir sprechen nicht, mondták neki azok, akikkel a látogatása során találkozott [68].

RECOULY a bánáti látogatása alkalmával Triebswettert nem kereste fel. Ez a német nyelvű község volt az, ahol a francia nyelv legtovább élt többek ajkán. A csanádi egyházmegye 1889. évi schematismusában Triebswetterrel kapcsolatos adatok között a következőket olvashatjuk: »Lingva vigens inter cath. germanica; seniores loquuntur etiam Gallicam« [69]. Ugyanez a megállapítás található az 1900. évi schematismusban [70]. Az 1916. évi schematismusban is még mindig ez olvasható Triebswetterrel kapcsolatosan: »Lingva vigens inter cath. germ. et gall.« Ezt a közlést alátámasztja a nemrégiben elhunyt Noel Antal szegedi lakosnak azon kijelentése, mely szerint apja, Noel Péter, aki az első világháború elején halt meg Triebswetterben, még tudott franciául [71].

Triebswetteren kívül — Steierdorfot kivéve — a schematismusok

nem említenek más olyan helyet a Bánátban, ahol a francia a hívek által beszélt nyelv lett volna. Steierdorfnál az 1870. évi schematismusban a hívek nyelvének felsorolásában a francia is szerepel: »Lingva vigens inter Cath. Germ., Slav. et Gallica...« [72]. Tisztázásra vár még, hogy Steierdorffal kapcsolatosan miért szerepelt a francia nyelv a felsorolásban.

A bánáti franciák túlnyomó többségét az ottani németség viszonylag rövid idő alatt olvasztotta magába. A XIX. század végén, amint láttuk, már csak kevés öreg beszélte még ősei nyelvét. Helytelen volna ebből, amint erre RECOULY is figyelmeztet [73], azt a következtetést levonni, hogy a bánáti francia telepések könnyen megváltak őseik nyelvétől, melyhez jobban kellett volna ragaszkodniok. Az ősök nyelvéhez való ragaszkodás különösképpen nevezetes küzdelemben jutott kifejezésre a triebswetteri franciák részéről. REISER részletesen ismertette [74] azt a már szinte helyi »bellum civile« jegyét magán viselő harcot, melyet a triebswetteriek oly elszántan folytattak a francia nyelvnek templómi használatáért. A helyi szervezkedés egyik vezetőjét a francia nyelv használatát követelők megfélemlítése végett nyilvánosan megbotozták. Ez az esemény oly maradandó nyomot hagyott hátra, hogy a triebswetteri születésű Stufle János szegedi lakos is még tud erről. Nagypapjától ezzel kapcsolatosan azt hallotta, hogy Triebswetterben tilos volt francia nyelven beszélni, s aki franciául beszélt, azt nyilvánosan deresre húzták [75].

A nyilvános botozás elérte a célját: a megfélemlítést. Ezzel magyarázható az, hogy a francia szülők, amint azt néhány öreg ember Raoul Chélard előtt kijelentette [76], még gyermekeik jelenlétében sem mertek franciául beszélni.

A teljes elnémetesedés az ismert okok következtében szükségszerűen bekövetkezett és így lett Monsieur Griffatonból is, mint RECOULY megállapítja, Herr Griffaton [77].

A bánáti franciák azonban nem olvadtak bele nyomtalanul a környező németségbe. Az elnémetesedett francia elem jelenlétére több jel mutat: külső ismertető jegyek, a franciákra jellemzőnek tartott bizonyos érzelmi és jellembeli vonások, egyes népszokások, a francia telepések nyelvéből átvett kölcsönszavak a környező bánáti németség nyelvében, végül pedig a fennmaradt francia családnevek.

Ami a francia telepések leszármazottainál francia eredetük külső ismertető jegyeit illeti, erre vonatkozóan RAOUL CHÉLARD-ra hivatkozunk. Chélard a múlt század végén látogatta meg a bánáti francia községeket, és a látogatása során szerzett élményeit ismertetve, a következő megállapítást tetté: »Ce qui frappe à première vue dans ces villages, c'est la quantité de figures au type purement français; puis, la modestie et la propreté de la mise des paysans, contrastant avec ce qu' on voit, sous ce rapport, dans le pays alentour« [78]. A szép külsőre vonatkozó megállapítások közül a legrégebbi még a XVIII. század 70-es éveiből származik. Erre vonatkozólag NIKOLAUS HESS a következőket említi meg: »Als Kaiser Josef II. im Jahre 1773 das Banat bereiste, waren auch von unseren Ahnen in Temesvar bei der Kaiserschau. Dort wurden unsere Ahnenweibsleute 'die schönen schwarzügigen Französinen' genannt [79]. A szép külsőre RECOULY is felfigyelt a bánáti francia községekben tett látogatása során: »D'ailleurs, dans tout le cours de ma visite, j'ai été frappé de la

beauté du type. La baronne B . . . , qui habite cette région et la connaît fort bien, me disait dernièrement à Balaton-Foeldvár: 'Cé qui distingue surtout les colons français des Souabes, c'est leur beauté'« [80].

A francia utazók a bánáti franciák leszármazottainál több olyan érzelmi és jellembeli vonásra is rámutatnak, amelyeket a köztudat általában mint jellegzetes francia vonásokat tart számon. HECHT így jellemzi őket: »Réputés pour leur activité, leur vivacité et leur caractère jovial, nos anciens compatriotes se distinguent par plus d'un trait des éléments avec lesquels depuis plus d'un siècle ils sont en contact. Nous leur avons trouvé l'air franc et ouvert; polis sans être serviles, ils sont éminemment sociables. Un peu obstinés dans leurs idées, ils engagent facilement des procès; ils aiment à discuter, le font avec logique et animation sans être querelleurs ni vindicatifs. Ils sont courageux à la guerre, où un grand nombre d'entre eux se distinguent . . . Bien qu'un peu exclusifs et sortant peu de leurs villages . . . « [81]. RECOULY röviden így foglalja össze a bánáti franciákra vonatkozó észrevételeit: »J'ai trouvé un peuple heureux, riant et gai, grand ami des discours, des coupes et des chansons. Si ce sont là des qualités ou des défauts français, les colons lorrains n'ont pas tout perdu du caractère de leur race!« [82]. CHÉLARD a francia telepések leszármazottainak jellegzetes francia jellemvonásait a következőkben állapította meg: »Ces descendants lorrains se distinguent encore de la population ambiante par certains traits de caractère bien français; ce qui est cause que l'on continue, dans la région, à les appeler les Français, die Franzosen! Ainsi, les intérieurs que nous avons visités dénotent un amour du confort que l'on ne connaît pas dans ces pays, du moins pas chez les populations rurales; ensuite, ils sont débrouillards, fins et roublards en affaires, actifs et point sentimentaux« [83].

A francia telepéseknek egy ma élő leszármazottja, Doron Ferenc így jellemzi a triebswetterieket: »Vor langen Jahren, gab es hier viele Wirtshäuser. Obwohl damals ein jeder zu Hause seinen Wein hatte, gingen sie Sonntag-nachmittags doch ins Wirtshaus Alle Wirtshäuser waren dicht besetzt. Nicht dem Trinken, sondern der Gesellschaft, der Geselligkeit zuliebe. Man spielte Karten, man plauschte und man suchte das „Schön gehen“. Immer lustig. Hingegen in anderen deutschen Ortschaften? Wenig Leute in den Wirtshäusern, die Leute blieben zu Hause, die meisten sassen Sonntag nachmittags zur Sommerzeit von ihren Häusern um bestenfalls mit ihren Nachbarn sich zu unterhalten« [84].

A francia telepések emlékét több fennmaradt népszokás is megőrizte. Triebswetterben Szilvesztert és újévet, állapítja meg HECHT, ugyanúgy ünneplik meg, mint Franciaországban. Triebswetterben is szokás ekkor egymást kölcsönösen megajándékozni. Az a szokás, írja tovább Hecht, hogy keresztelők alkalmával, miként ünnepnapokon, a templomból való kijövetelkor a gyermekek között cukorkát osztanak szét, a Bánátban csak a lotharingiai telepések leszármazottai körében tapasztalható [85]. ROSAMBERT is megemlíti ezt a népszokást és ezenkívül még több szokást sorol fel: majdnem minden elsőszülött fiú-gyermeknek Miklós név adása, május-fa állítása, húsvét előtti kerepelés, bizonyos francia sütemények készítése stb. [86]. Ilyen sütemény a kaletta (Kalette < galette) és a holippé. Ezek régi francia-süteményfajták, melyeket Triebswetterben ma is készítenek, s a sütésükhöz külön-külön sütővas kell. A triebswetteriek na-

gyon büszkék erre a két süteményfajára [87]. Reiser ismertet még egy süteményfélét, melyet valamikor »francia pástétomnak« neveztek a faluban. E pástétom — helybeli nyelven »paschteet« — a szilvaslepényhez hasonlóan kelt tésztából készült. Vesznek két egyforma nagyságú tésztát, kinyújtják. Az alsónak szánt darabra apróra vágott disznóoldalast raknak, a darabok közé pedig finomra vagdalt kislefajta hagymát (a helybeli tájszólás szerint »schalat«, közfrancia nyelven: échalotte = *Allium ascalonicum*) szórnak, fűszerezik a húst, majd ráborítják a tetejébe szánt másik kinyújtott tésztát. Azután bádogsütőbe, tepsibe téve kenyér módjára kemencében megsütik [88].

REISER is több népszokást ismertet, melyek közül kettő a francia eredetű családoknál maradt fenn [89]. Az egyik a következőkben áll: az év egyik ünnepe alkalmával (január 6-án) a családanya a tésztába pénzdarabot sütött bele, s aki ezt megtalálta, az lett a »király«. Az anya rendszerint úgy intézte ezt, hogy a legkisebb fiú találja meg. Annak, aki király lett, innia kellett [90]. Az ekkor szokásos mondóka szövegére a későbbiek során még visszatérünk.

A bánáti francia telepések emlékét őrzik azok a jövevényszavak is, melyek a bánáti franciák nyelvéből kerültek át a környező német lakosság nyelvébe. Mielőtt ennek a nyelvi hatásnak kérdésére rátérnénk, indokoltnak látszik a bánáti franciák nyelvével egy kissé bővebben foglalkozni.

A francia telepések túlnyomó többsége a francia nyelvterületnek nyelvjárási szempontból eléggé változatos képet mutató részéről, Lotharingiából vándorolt be. Ez a tény a különböző nyelvjárási területekről származó telepeseknél nyelviileg is kifejezésre jutott. Ennek következtében megvoltak a feltételek ahhoz, hogy azokban a falvakban, ahol jelentősebb számban telepedtek le franciák, keverék dialektus alakulhasson ki. Arra vonatkozólag azonban, hogy ez a folyamat bekövetkezett-e, és milyen mértékben, valamint arra vonatkozólag is, hogy az egyes eredeti nyelvjárások mennyiben hatottak erre a feltételezhető keverék dialektusra; elegendő adatok hiányában semmi közelebbi tény nem állapítható meg, kivéve azt, hogy triebswetteri német nyelvjárásban létező francia eredetű nyelvjárási kölcsönszavak közül a legtöbb, amint REISER megállapította, az úgynevezett saunois nyelvjárásból való, s a saunois után ebből a szempontból a vosgien következik [91]. A rendelkezésre álló kevés adat azonban mégis néhány lényeges tényre utal. HAUSSEZ-nak a bánáti francia telepések nyelvére vonatkozó megállapításából kitűnik, hogy a francia telepések — amint azt a REISER által kimutatott nyelvjárási kölcsönszavak is tanúsítják — nyelvjárást beszéltek, HAUSSEZ szerint »már egészen megromlott és nyelvjárássá korcsosodott« franciát (*langue française déjà toute altérée et dégénérée en patois* [92]). REISER helyesen jegyzi meg, hogy HAUSSEZ-nak mint arisztokratának hamis szemlélete volt a nyelvjárásról, amikor abban nyelvromlást, elkorcsosodást látott. Az kétségtelen, hogy az arisztokrácia által beszélt francia nyelv és az egyes vidékek nyelvjárásai között több vonatkozásban lényeges különbségek voltak, mint ahogyan ilyenek ma is léteznek az egységes francia nemzeti nyelv és a vidéki nyelvjárások között ez utóbbiak sajátos szókincse, egyes sajátos ragozási jellegzetességei és sajátos hangrendszere következtében. Erre a különbségre eléggé rávilágít a nancy-vidéki, tehát az egyik lotharingiai

nyelvjárásból vett következő rövid példa is: y s'est gretté in po let pouillate et lo valle (il s'est gratté un moment la nuque et le voilà!) [93].

A másik tény, amely HAUSSEZ-nak megállapításából még kitűnik az, hogy a bánáti franciák nyelve az 1830-as években már magán viselte a német, illetőleg szláv nyevi hatás jegyeit (patois mélé d'allemand et de slave). Bár a szókölcsönzés, amint azt REISER Haussez fenti megállapításával kapcsolatosan megjegyzi, illetőleg kimutatja, kölcsönösen történt a francia és a német telepesek nyelvében, mégis nyilvánvaló, hogy a német nyelvi hatás a francia kölcsönhatásnál nagyobb méretű lehetett annál is inkább, mivel az elnémetesedés folyamata már igen előrehaladott stádiumban volt. Osterñben a legutolsó francia egyén, aki még jobban beszélt franciául, mint németül, 1841-ben halt meg. Az illető Barbier-né; született Molang Anna volt [94]. A század második felében már más közösségekben is csak az idősebb generáció tagjai között voltak olyanok, akik még tudtak franciául. »Von den letzten, írja Hess, welche hier noch um 1860 herum französisch sprachen, waren in Sv. Hubert Anna Muschong geb. Rosset, in Charlevil, Barbara Lettang, geb. Pier und Charlotte Martin geb. Lettang, Diese sprachen, wenn sie beisammen waren, zumeist französisch. In Soltur war Peter Hanrio, welcher als Ansiedler selbst alle Ansiedler unserer drei Schwestergemeinden überlebte und bis zu seinem Tode 1866 französisch sprach [95]. Hecht megállapításából azonban kitűnik, hogy még 1866 után is voltak olyanok, bár egyre kevesebben, akik még tudtak franciául. Charlevilleben három idős emberrel találkozott, akik franciául beszéltek vele. Hechtnek erre a francia nyelven folytatott beszélgetésre vonatkozó rövid megjegyzése több szempontból értékes: Egyrészt azért, mert hiteles bizonyíték arra vonatkozólag, hogy 1876-ban Charleville-ben is még mindig voltak olyanok, akik franciául tudtak.

Értékes HECHT megjegyzése azért is, mert kiviláglik belőle az is, hogy a francia telepesek három idős leszármazottja által beszélt nyelv erősen magán viselte a *lotharingiai* nyelvjárás jellegzetességeit. HAUSSEZ-nak már idézett kijelentéséből ugyanis az tűnik ki, hogy a francia telepesek által beszélt francia nyelv a Bánátban megromlott, s német, valamint szláv nyelv hatás alá kerülve, egy elkorcsosodott, külön bánáti francia nyelvjárás formájában élt tovább. HECHT, aki mint nancy-i közelebbről ismerte szűkebb hazáját nyelvjárási szempontból is, kifejezetten rámutat a charleville-i három idős francia nyelvének lotharingiai nyelvjárási jellegére, a nyelvjárási kölcsönszavaknak a szókészletben mutatkozó jelenlétére. Amíg HAUSSEZ az általa valószínűleg közelebbről nem ismert lotharingiai nyelvjárási jelleg miatt a bánáti francia telepesek nyelvét megromlottnak, elkorcsosodottnak találta, addig a lotharingiai HECHT a lotharingiai nyelvjárási jelleget, a nyelvjárási szókölcsönzés tényét azonnal megállapította, s ami fontos, a három charleville-i ember által beszélt francia nyelv a lotharingiai nyelvjárási kölcsönszavak ellenére is, amint írja, számára érthető volt.

HECHTnek a megállapítása fontos még azért is, mert a telepesek nyelvének állapotára vonatkozóan is tartalmaz utalást. A bánáti franciák eredeti hazájukból kivándorolva a Bánátban a teljes nyelvi elszigeteltség állapotába kerültek. A francia nyelvközösségből való kiválás a nyelvi fejlődés sajátos alakulását vonta maga után. Ennek a kísérő jelenségnek következtében a bánáti franciák nyelve archaikussá kezdett válni. HECHT

utal is erre, amikor azt mondja, hogy a három charleville-i idős francia ember által beszélt nyelv a lotharingiai nyelvjárásból kölcsönzött szavak és az *archaizmusok* ellenére is érthető volt.

Végül azért is jelentős HECHTnek a bánáti franciák nyelvével kapcsolatos rövid megállapítása, mert kiderül belőle, hogy a francia nyelvet nyelvjárási formában a múlt század utolsó negyedében nemcsak Triebswetterben beszélték még idős emberek, amint azt REISER [96] és a csanádi egyházmegyei schematismusok is közölték, hanem más francia községekben is. Ez utóbbi tény azonban a schematismusokban már nincs feltüntetve. Szent Hubertre, Charleville-re és Seultourra vonatkozóan az 1870. évi schematismusban a hívek nyelvére vonatkozóan csak ez áll: *Lingva vigens Germanica*.

A bánáti francia telepeseiktől származó olyan írásos emlékek, melyek az általuk beszélt nyelvjárás összefüggő szöveges megnyilatkozásai lennének, nem maradtak ránk. Írott köznyelvi emlékek azonban maradtak fenn. Ezek közül kettő a bánáti francia telepések történetének szempontjából is fontos jelentőségű folyamodvány. Mindkettő a XVIII. század utolsó negyedéből származik. Az egyikben a triebswetteri franciák Pukl Jakab lelkész helyett, aki 1788-ban került triebswetterbe, egy franciául tökéletesen beszélő papot kérnek. A másik folyamodvány 1798-ból származik, ugyancsak a triebswetteri franciáktól. E két folyamodvány szövege, melyből REISER elsőnek közölt egyes részleteket [97], főleg helyesírási vonatkozásban mutat eltéréseket. Hasonló jelenség azonban a szóhasználat terén is előfordul. Példaképpen idézzük az elsőnek említett folyamodványból a következő részletet: »Les Supplians, n'ont aucune plintes a vous adresser Contre Mr. L' administrateur qu'ils ont apresent que Si non, il est tres difficile a un pretre qui ne procede que la Langue allemande puisse instruire Cent et Cinquante menage de francois qui n'entende point L'allemand, et par Consequent nuls de Ses pauvres Gens dans une occasion presente de Malade Sont en grand risque, de paroitre devant dieu en mauvais Etat« [98].

Amint említettük, a bánáti franciáktól nem maradt ránk olyan szövegemlék, amely az általuk beszélt lotharingiai nyelvjárásban íródott volna. Éppen ezért különösen nagy elismerés illeti meg a bánáti franciák történetének neves kutatóját, REISER GYÖRGYÖT, aki anyai ágon maga is francia származású, hogy több olyan mondás, gyermekjátékkal kapcsolatos mondóka, gyermekdal stb. szövegét összegyűjtötte, melyek már csak az idősebb generáció tagjainak az emlékezetében éltek Triebswetterben. REISER GYÖRGY szíves előzékenysége folytán, melyért itt is köszönetet mondunk, az alábbiakban közöljük ezeket a szövegeket mégpedig — a 6. számú szöveg kivételével — REISER GYÖRGY által alkalmazott fonetikus átírásban.

1. Az év egyik ünnepéhez fűződő népszokás szerint a »királyá« lett gyermeknek innia kellett. Amíg ivott, a jelenlevő gyermekek kórusban kiáltották: lo r'be be, lo r'be be. Amikor a »király« az ivást befejezte, a többiek ezt kiáltották: l'e pi, l'e pi.

2. Gyermekjáték alkalmával szokásos ún. osztogatás a következő mondókával történt: kveš, kveš vëritaño.

3. Csuklóból való kézforgatáskor szokásos mondóka: le petyat muin le grūs.

4. Gyermekjáték alkalmával énekelt dal szövege:

O bē, o bē mi dañk
sin si fã fã
lo pundire marianetta
bilsanbō

5. Gúnyos mondás:

All(e)mãnd gourmañd
lo couchoŋ lo parãŋ.

6. Szöveg (Kasics Károly feljegyzése szerint):

Lo si fa le piau
la te fre di bé tan
Lo si fa mui
la tet fre erir sasi.

7. Egyéb: A r'vēr! (Au revoir!); ogarž špass (= hoffartig?); vas-
ketvadong (»où est-ce que va-t-on«); šalabo (der Totengräber soll dich
holen?); alé di mahō (allez de la maison!); kaidə enje pem (schneid'
mir Brot!).

A fenti szövegek nagy részét REISER GYÖRGY jegyezte fel édesanyja,
született Doron Magdolna közlése alapján. Nyomtatásban eddig csak az
1. sz. alatti szöveg (lo r'be, be, lo r'be, be — l'e pi, l'e pi) jelent meg
REISER GYÖRGY közlésében a lotharingiai nyelvjárási és az egységes fran-
cia nemzeti nyelvi változatával együtt lo ruę buę — le roi boit; l'ę bü —
il a bu) [99].

Ami a bánáti franciáknak az őket környező német lakosság nyelvére
gyakorolt hatását illeti, kétségtelen, hogy történt ilyen nyelvi hatás. Ez
főleg szókölcsönzés formájában nyilvánult meg.

A triebswetteri és a többi francia, de még más községek német la-
kosságának nyelvében is számottevő francia jövevényszó található [100].
Ezek két kategóriába oszthatók. Az elsőbe az egységes francia nemzeti
nyelvből származó olyan jövevényszavak tartoznak, melyeknek hang-
alakja és írásképe — esetleges kisebb eltéréssel — megegyezik a megfe-
lelő francia szóval (»Des is mir egal«; »Des is a Idee«; »Er hat Passion:
for uf d'r Jacht zu geh'n«) vagy amelyek hangalakjukban, képzésmód-
jukban és helyesírásukban már alkalmazkodva a német lakosság nyelvé-
hez, lényegesebb eltérést mutatnak a megfelelő francia szóhoz viszo-
nyítva: »Der geht jo so lischeer«; »Hat Die a scheeni Puschtur«; »Er
eschtamiert sehr sei Schwie'rmutter«; »Der schaut schun aus, wie a ske-
lett«; »Hascht m'r schun wieder a ambra do her g'brung!« [101]; kusch-
tich [102].

A francia jövevényszavak második csoportjába a nyelvjárási kölcsön-
szavak tartoznak: rigolat, rigola (vízlevezető csatorna az utcára), scharja
(kis kétkerekű kézi kocsi), Mur (szeder), baberjon (pillangó; »Was a bun-
ter baberjon!«, stb.

A fenti két csoportba tartozó kölcsönyszavak közül REISER tekintélyes

számban közöl [103] olyanokat — köztük sok nyelvjárási eredetű is —, melyek a triebswetteri német nyelvjárás szókészletébe tartoznak. A szent-huberti, charlevillé-i és seultouri német lakosság nyelvében használatos francia eredetű kölcsönszavakat HESS nagyobb számban közölt a már idézett művében, ezek között azonban a Reiser által felsorolt francia jövevényszavak közül több — főleg nyelvjárási eredetű — nem szerepel. Minthogy ezek a szent-huberti, charleville-i és seultouri német lakosság nyelvében is előfordulnak, kiegészítésképpen felsoroljuk őket REISER által alkalmazott fonetikus átírásban: adjé s̄an, adjé parti, agrásl, alomars̄, s. aṅgažīrə, bagāš, bōja, bojātsl, epskəbrəs, eštəmīrə, flaṅgīrə, huja, khānəpet, kharnālje, kokardōn, krāžə (krāš helyett), krē, krumlə, khubért, khulēgər, khumēdi, khumrāt, khupfər, s. kušlə, kwatīr, lorjəplat, margats̄, mūr, murəpām, palizādə, riṅglót, rundél, sös, s. šēnīrə, šmīzl.

A kölcsönszavakkal kapcsolatosan azonban nem hagyható figyelmen kívül az a tény, amint erre REISER is utal [104], hogy a német telepések az óhazájukból maguk is hoztak már magukkal francia kölcsönszavakat. Ez a tény természetesen a nyelvjárási eredetű kölcsönszavak tekintetében is fennáll. Az viszont, hogy mely kölcsönszavak honosodtak meg a bánáti francia telepések révén, s melyeket hoztak magukkal a német telepések, tisztázandó kérdés marad. Az tény, hogy a francia eredetű kölcsönszavak legnagyobb-számban és legtartósabban éppen Triebswetterben, tehát abban a községben beszélt német nyelvjárásban maradtak fenn, ahol a francia elem legtovább tartotta fenn magát.

A francia nyelvi hatás nemcsak szókölsönzés formájában nyilvánult meg. Feltűnő jelenség, hogy a triebswetteri német nyelvjárásban más bánáti német nyelvjárásokhoz viszonyítva ma is sajátos nyelvi eltérések figyelhetők meg. Ilyen pl. a *bei* viszonzszónak a francia *chez* mintájára történő használata a *zu* helyett, ami a francia nyelvi hatásnak szintén egyik ismertető jele. Ime egy példa: »Gib m'r dei Nussəmihl (-mühle)! Ich han keni, geh bei die Nochberin Kati, die had ə Nussəmihl! Gut, ich han mit es g'red ich geh bei es um sei Nussəmihl!« [105].

Az eddig elmondottak után érthető tehát, hogy a szomszédos német községek lakói a triebswetteri lakosoktól tréfás incselkedés formájában miért kérdezik ma is a következőket: Hascht schun g'heert er soll jo mit'm scharja über di rigola g'fahr sin un hat di kaiuke ufg'laad was unr um Murebaam waare?« [106].

A bánáti francia telepések emlékét számos fennmaradt francia családnév is őrzi. Ezeknek egy része eredeti, másik része pedig többé-kevésbé deformálódott, nem egy esetben olyan alakban maradt fenn, melynek alapján az eredeti családnév alakja nem, vagy csak nehezen állapítható meg.

A francia családnevek deformálódásának több oka volt. A tisztviselők, akik a telepéseket nyilvántartásba vették, általában nem tudtak franciául s ezért a francia telepések nevét német helyesírással úgy írták le, ahogyan azt a nevek viselői kiejtették. Minthogy a telepések egy része írástudatlan volt, család- és keresztnévük bejegyzésének helyességéről nem volt módjukban meggyőződni, illetőleg útbaigazítást adni annak helyes bejegyzésére vonatkozólag. Ezekben kell keresni az okát annak, hogy a családnevek részben francia, részben felemás, sok esetben azonban né-

met helyesírásban fordulnak elő a legrégebb feljegyzésekben. Ez a kép-
tárul élénk, ha pl. a charleville-i telepések telekkönyvébe bevezetett ne-
veket nézzük: Ime néhány név: Ludwig Chapellie, Katharina Schirmon,
Jean Düpolt, Ludwig Simono, Claude La Fleur, Joseph Piko, Anton
Poussin, Karl Pigeot, Jean Peter, Le Cler, Henry Cordie, Remillion Sois-
song, Jean Francois Quylion.

A francia bevándorlók letelepedését követő évtizedek során a fran-
cia családnevek egy részének írásmódja ingadozásokat mutatott. Általá-
ban az írott alak az ejtéshez igazodva alakult ki (pl. Picard > Pikar > Bi-
kar; Laurent > Loran), azonban egyes esetekben az eredeti írott alak is
befolyásolta az írásmódot (Leblanc > Löblan, Leblang, Leblanc; Houil-
lon > Hujjón).

Ha a francia családnév hangalakja nazális a, o, ē-re végződött, ezek-
nek feloldására a német ejtésben g járulékhang került a szó végére, ami
általában a családnév írásában is tükröződött (Marchand > Marschang,
Mougeon > Muschong; Collin > Kolleng).

Az eddigi előadottak után érthető, ha ugyanazon családnév több alak-
ban szerepelt. A családnév eredeti írott alakjának és a kiejtés szerint
írt változatának együttes előfordulásával találkozunk egy 1852-ből származó
szerződésben, melynek szövegében egy seultouri lakos, Anton Mar-
tin családnéve Marten alakban szerepel, a viselője azonban az eredeti
helyesírásban írja alá a szerződést: Anton Martin [107].

Természetesen az is előfordul, hogy ugyanazon francia családnév több
alakban maradt fenn (Aubertin > Oberting, Oberden; Guillaume > Gilion,
Giljon, Giljum).

A családok kihalása az illető családnevek sorsát is megpecsételte.
Számos olyan bánáti francia családnév van, mely már kihalt. Triebswet-
terben pl. a következő családnevek már kihaltak: Bonnaz, Cornibé, De-
creon, Degrelle, Denisard, Lebrun, Renoir; Osternben pedig az alábbiak:
Christophe, Martin, Kotre (Kutre), Stoffle, Felmik stb.

A családnevek eltűnése azonban névváltozás révén is bekövetkezhe-
tett. Ilyenre Szegeden is találunk példát, ahol, amint ismeretes, több bánáti
francia származású család él. Így lett pl. Merle családnévből Mer-
lei stb.

Elköltözés, ill. kivándorlás következtében is tűntek el francia család-
nevek az egyes bánáti községekből.

A bánáti teljes francia családnév-anyag összegyűjtése eddig még nem
történt meg. Bár tekintélyes számot tesznek ki azok a francia családnevek,
melyeket HECHT, HESS, REISER és mások közöltek, ezek alapján azonban
a teljes névanyag még nem állítható össze. A bánáti francia családnevek
teljes névtárának összeállítását BOTIS kísérelte meg, aki a már idézett
munkájában 1333 családnevet közölt alfabétikus sorrendben. Az általa ösz-
szeállított névtárban azonban sok a hiba, és a hiány. Nem szerepelnek pl.
az alább felsorolt családnevek sem, melyeket abban az alakban közlünk,
ahogyan a Bánátban írták őket: Arnet; Aubert; Avanson; Bebart; Belmin;
Bertoigne (Pertoigne); Biron (<Buro?); Boivinais; Bourbonce; Breton;
Budinet; Bundy (?); Charlotin; Chary (<?); Collignon; Crétier; Deschu
(Deschou) < Dejour? Dejoux?; Degrelle (Degrell); Denglin; Duval; Ermon;
Eurse; Eustache; Everard (Evrard); Felmique (Felmik); Fery; Fiolle
(Fiole); Formicon; Gajar (<Gaillard); Gandoin; Gard; Gargon (<Gar-

gon?); Gerardin; Gido (<?); Gilbert; Goubbé; Jardin; Jeunot; Jouvillé (Juville); Maillot (Meillot); Maugé, Raboir; Radu; Ravida (<?); Remillon; Roussillo; Samson; Tassie; Vitri.

... Hiányos a BOTIS által közölt névtár abban a tekintetben is, hogy nem közli az egyes családneveknél előforduló összes alakváltozatokat. Ez is fontos lett volna, mert nem egy esetben ugyanazon francia családnev — amint arra már az előzőkben rámutattunk, — több változatban maradt fenn, így pl. az Aubertin családnev Oberting, Oberden stb. változatban.

A bánáti francia eredetű német lakosság körében divatos nagyszámú ragadványnev között olyanok is találhatóak, melyeknek keletkezése francia eredetű telepések személyére vezethető vissza. HESS Szent-Hubert, Charleville, és Seultour községek német lakossága körében használatos ragadványnevek közül többet felsorol a már idézett művében. Ezek közül a következők azok, melyeknek keletkezése francia származású telepések személyével áll összefüggésben: Etjen (<Etienne); Liewr (<lièvre); Luj (<Louis); Nannet (<Nanette); Nikola; Phitje (<Vétier, Vitier); Schamble (<Chambré); Schang (<Jean); Schanglott (<Jean-Claude); Schanlui (<Jean-Louis); Scharl (<Charles); Schaschang (<Jean-Jean); Scholi (<joli); Scholipo (<joli Beau); Witje (<Vétier, Vitier?).

Ragadványnevek használata Triebswetterben szintén általánosan elterjedt szokás volt, és napjainkban is változatlanul él tovább. A triebswetteri ragadványnevek között is sok olyan van, melyeknek keletkezése francia eredetű lakosok személyéhez fűződik, mint pl. Zehnmetz Domnik, Lup Niklos, Luikola-Domnik (Louis-Nicolas-Dominique), stb. Különösen érdekes ragadványneve volt az egyik triebswetterinek, aki kb. 20—25 évvel ezelőtt halt meg. Az illetőnek Schakomuschtone volt a ragadványneve. Nyilvánvaló, hogy egy Jacques nevű elődje (kicsinyítő néven: Jacquot), akinek egyébként a teljes neve Doron Jakab volt, fiatal korában nem törölte meg az orrát, amikor az szükséges lett volna, s ezért erre állandóan figyelmeztetni kellett őt: Jacquot, mouche ton nez! [108].

*

A bánáti franciák emlékét Szegeden is számos francia családnev őrzi. Szeged és a bánáti községek között, beleértve a francia községeket is, élénk kapcsolat állt fenn a múlt században. A bánáti francia községekből többen Szegeden végezték iskolai tanulmányaikat [109]. Az 1879-es árvíz idején, amint HESS írja, Szent-Hubert, Charleville, és Seultour is adományokkal sietett Szeged lakosságának segítségére és menekült szegedieket fogadtak be e három község lakói otthonukba [110].

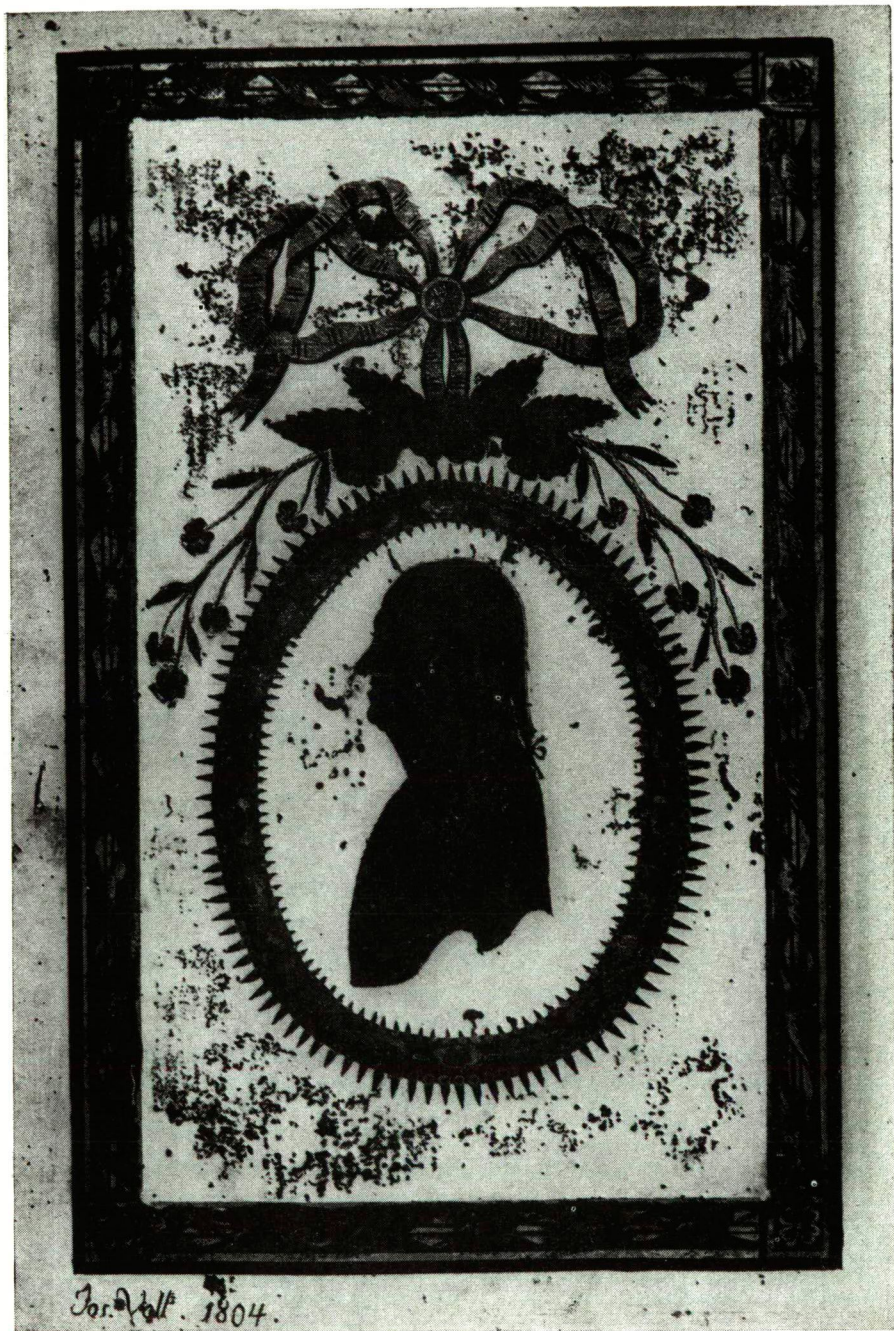
A múlt században, főleg a 80-as és 90-es években, a bánáti községekből számosan telepedtek le Szegeden olyanok, akiknek francia családnevük volt. Ezeknek egy része később elköltözött Szegedről. Többen külföldi országokba vándoroltak ki, így pl. Renon Péter esztergályos, Genet Jakab és Bastien József fodrászok. A másik része végleg Szegeden maradt. Erről tanúszkodnak az aránylag nagy számban előforduló francia családnevek, mint pl. Chambré, Cherrier, Christophe, Dippong, Frecot, Gilde, Giljon, Giljum, Kahlesz, Leblanc, Massong, Merle, Muschong, Noel, Oberting, Piar, Pierre, Pétri, Potier, Schorsch, Stufle, Vitye, Wottreng stb.

NÉMETH ISTVÁN is több szegedi francia családnevet sorol fel 1936-ban megjelent értekezésében [111]. Megjegyzi azonban, hogy a bánáti francia telepések Szegeden élő leszármazottainak nagy része semmiféle tradíciót nem őrzött meg eredetéről [112]. Ez a megállapítása helyre igazításra szorul, mivel a bánáti francia telepések Szegeden élő utódainak emlékezetében még ma is elevenen él francia származásuk tudata. Az idősebb generáció tagjai körül Stufle János, aki 1899-ben került Triebswetterről Szegedre, emlékszik arra, hogy apai nagyapja, Stufle Miklós, aki 1992-ben halt meg és nagyanyja, Doron Erzsébet még franciául beszéltek egymás között. Stufle János kijelentése szerint apja még értett franciául, de beszélni már nem tudott. Pierre György is, aki 1902-ben szintén Triebswetterről jött Szegedre, ugyancsak úgy nyilatkozott e dolgozat szerzőjének, hogy nagyszülei még beszéltek franciául, szülei azonban már csak németül tudtak. A nemrégiben elhunyt Noel Antal, aki 1894-ben került ugyancsak Triebswetterről Szegedre, határozottan állította, hogy nemcsak nagyapja, hanem apja is tudott franciául. Gyerekkorában, amint a vele folytatott beszélgetés során megemlítette, még hallotta, hogy az idősebbek egymás között franciául beszéltek. Wottreng Péter, aki 1880-ban született Szent-Hubertben, és 1894-ben jött Szegedre, úgy tudja, hogy községében már senki sem beszélt franciául. Két, még otthonról hozott kép van a birtokában. Ezek közül az egyik — kijelentése szerint — nagyapját ábrázolja. A fentemlített szegedi lakosok kivétel nélkül mind tudnak arról, hogy őseik franciák voltak, s Lotharingiából vándoroltak be a Bánátba.

A francia telepések emléke napjainkban Triebswetterben (mai nevén Tomnatic) és környékén él legerősebben. A környékbeli községekben, de a Bánáton kívül is sok helyen a triebswetterieket mint franciákat említik. A Triebswetterrel szomszédos községek lakosai rendszerint nem azt mondják, hogy: »Wir fahren nach Triebswetter«, hanem: »Wir fahren zu die Franzosen.« Amikor a község határában fekvő földeknél a szomszédos községek lakosai egymás között kérdezzétek, kié ez vagy amaz a föld, egyes földeknél ez szokott lenni a válasz: »Dies gehört einem Franzosen«, akin triebswetterit értenek. A vonatban is hasonló feleleteket lehet hallani: »Wer ist des? Des is a Franzos« vagy »Des is a Franzos aus Triebswetter.« Amikor régen a triebswetteriek zöldséget, dinnyét stb. vittek távolabbi helyre eladás céljából, s útjuk alatt betértek az úgynevezett Einkehr-Wirtshaus-ba, és ott élénkebbek voltak, mindjárt azt mondták rájuk: »Na ja, des sin jo Franzose! Die han jo ach anres Blut!« [113].

Sajnálatos tény, hogy a Bánát, mely a XIX. század végén is etnikai szempontból igen változatos képet mutatott, a tekintélyesebb lélekszámot kitevő francia népelemnek a németiségbe történt beolvadásával egy etnikai színfolttal szegényebb lett. Pedig a bánáti francia telepések, amint annak számos esetben meghatározó módon jelét is adták, hűségesen ragaszkodtak őseik nyelvéhez. Kétségtelen, hogy a francia nyelv fennmaradását nagymértékben elősegítette volna a francia telepéseknek egy vagy több községbe történő összetelepítése, az ezirányú tervet azonban a kormányzat elvetette ázzal a megokolással, hogy a francia telepések majd megtanulják a német nyelvet [114].

Az óhaza sem adott segítséget messzire elszakadt fiainak. Amikor francia részről a bánáti franciák iránt feltámadt az érdeklődés, melynek

Bánáti telepest ábrázoló kép 1804-ből
(Wottreng Péter szegedi lakos tulajonában.)

során Robert Menil 1936-ban a Nancyban megjelenő Droit című lapban a bánáti francia telepések leszármazottaival kapcsolatosan felvetette a visszafranciásítás utópisztikus gondolatát is, a helyzeten már régóta nem lehetett változtatni. Ez az elkésett érdeklődés is eléggé szerény mértékű volt. Erre célzott André Rosambert a L'Illustrationban 1934-ben a romániai lotharingiai községekről írt cikkében, melyben Mercydorf 200 éves fennállásának alkalmából rendezett ünnepséggel kapcsolatosan a következőket állapította meg: »Quoi qu'il en soit, il fallut cette occasion pour qu'un Français vienne par sa présence affirmer aux descendants de ses compatriotes que, tout au moins, l'Université de Nancy et l'Académie de Stanislas dont la capitale lorraine s'honore d'être le siège, ne les ont pas oubliés« [115].

JEGYZETEK

- [1] Baróti Lajos: Adattár Dél-Magyarország XVIII. századi történetéhez. Temesvár, I—II. k. 1893—1896. Pótfüzet 1907. I. k. 163.
- [2] Baróti id. m. I. k. 30., 175., II. k. 23., 382., 383.
- [3] Baróti id. m. II. k. 393.
- [4] Baróti id. m. II. k. 389.
- [5] Baróti id. m. I. k. 19., 140., II. k. 423.
- [6] Baróti id. m. II. k. 386.
- [7] Baróti id. m. II. k. 390.
- [8] Baróti id. m. II. k. 136., 432.
- [9] Baróti id. m. I. k. 178.
- [10] Baróti id. m. II. k. 394.
- [11] Baróti id. m. II. k. 426., 429., 436.
- [12] Baróti id. m. II. k. 409.
- [13] Baróti id. m. I. k. 437.
- [14] Baróti id. m. I. k. 522.
- [15] Baróti id. m. I. k. 264.
- [16] Baróti id. m. I. k. 21.
- [17] Baróti id. m. II. k. 395.
- [18] Inczeffi Géza: A szegedi táj földrajzi neveiből. A szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve. Szeged, 1957. 59.
- [19] Baróti id. m. I. k. 7., II. k. 17.
- [20] Ortway Tivadar—Szentkláray Jenő: Történelmi Adattár Csanád egyházmegye hajdanához és jelenéhez. IV. kötet. Budapest, 1874. 171—175., Milleker Bódog: Dézsánfalva története 1794—1908. Versec, 1908, 5. s. köv. lapokon.
- [21] Baróti id. m. Pótfüzet 24., I. k. 57.
- [22] Baróti id. m. II. k. 340., 346., 537.
- [23] Baróti id. m. II. k. 511.
- [24] Baróti id. m. II. k. 82., 83., 84., 595.
- [25] Baróti id. m. II. k. 41.
- [26] Baróti id. m. I. k. 43.
- [27] Baróti id. m. I. k. 356.
- [28] Baróti id. m. II. k. 11.
- [29] Baróti id. m. II. k. 134.
- [30] Baróti id. m. I. k. 195.
- [31] Baróti id. m. Pótfüzet 46—47.
- [32] Baróti id. m. Pótfüzet 47.
- [33] Inczeffi Géza szíves közlése nyomán.
- [34] Barcsay—Amant Zoltán: A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon, idetelepítésük első esztendejében. 1793. Budapest, 1934. 80.
- [35] Barcsay—Amant Zoltán id. m. 52—53.

- [36] Manifeste du traitement des prisonniers français pendant leur captivité en 1793, 94 et 95, par le citoyen J. Hautière cap. au 6 Bat.^{on} de Soissons, fait prisonnier à l'affaire du 12 sept 1793 à Avesne -le-Sec. (Bibliothèque Nationale. Département des manuscrits. 10173.)
- [37] Barcsay—Amant id. m. 96.
- [38] Abony városához.
- [39] Abonyi Lajos: Abony története. (Kéziratban.) 220—221.
- [40] Barcsay—Amant id. m. 87.
- [41] Barcsay—Amant id. m. 55.
- [42] Barcsay—Amant id. m. 64—65.
- [43] Barcsay—Amant id. m. 89.
- [44] Abonyi Lajos írja említett művében: »A francia beteg foglyok hozatnak a városon keresztül, kiktől tartózkodni a lakosok óvatosságra intettek, mivel hogy ragályos betegségben szenvednek«. (Abony története 248. l.).
- [45] Reizner János: Szeged története. Szeged, 1899—1900. II. k. 20.
- [46] Georg Reiser: Der Sprachwandel in den Banater Franzosendörfern. Neue Heimatblätter. III. Jahrgang. 1938. Heft 1—2. 68. l.
- [47] Uo. 69—70.
- [48] Nikolaus Hess: Heimatbuch der drei Schwestergemeinden Sveti—Hubert, Charlevil und Soltur in Banat. Veliki Betschkerek, 1928. 198.
- [49] Laffeurse Rezsóné közlése e dolgozat szerzőjének.
- [50] Szabó László: Szeged régi családai. I. k. Szeged é. n. 85.
- [51] Hess id. m. 73.
- [52] Réthy László: Francziák és elsász-lotharingiaiak a magyarságban. Ethnographia, 1891. 232.
- [53] Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye. Szerkesztette Borovszky Samu. Budapest, é. n. 72.
- [54] Etienne Németh: Les colonies françaises de Hongrie. Szeged, 1936. 60.
- [55] Baróti id. m. I. k. 49., II. k. 622. Pótfüzet 132. Németh id. m. 59,
- [56] E. Botis: Recherches sur la population française du Banat. Timișoara, 1946.
- Gábrriel Asztrik: A magyarországi francia telepések irodalmi emléke. Les Cantiques Spirituels. Budapest, 1940.
- L. Hecht: Les colonies lorraines et alsaciennes en Hongrie. Nancy, 1879.
- N. Hess: Heimatbuch der drei Schwestergemeinden Sveti-Hubert, Charlevil und Soltur im Banat. Veliki Betschkerek, 1928.
- P. Loevenbruck: Contribution à l'étude des colonies lorraines de Hongrie. Le Pays lorrain. 1925.
- E. Németh: Les colonies françaises de Hongrie. Szeged, 1936.
- L. Palásti: A la recherche des Français disparus. Gazette de Hongrie. 1941.
- R. Recouly: Le Pays Magyar. Paris, 1903.
- R. Recouly: Les villages français du Banat de Temesvár. Le Temps, 1903.
- G. Reiser: Der Sprachwandel in den Banater Franzosendörfern. N. Hbl. III. Jhg. 1938. Heft 1—2.
- G. Reiser: Wandlungen der Ortschaft Mercydorf. N. Hbl. I. Jhg. 1936. Hft. 2.
- G. Reiser: Zur spät-theresianischen Ansiedlung im Banat (Gottlob, Triebswetter, Ostern). N. Hbl. I. Jhg. 1936. Hft 3—4. és II. Jhg. 1937. Hft. 1—2,
- G. Reiser: Mundartliches und Volkskundliches aus Triebswetter im Banat. Buch der deutschen Forschungen in Ungarn. Budapest, 1940.
- A. Rosambert: Villages lorrains en Roumanie. L'illustration, 1934. nov. 24.
- A. Rosambert: Villages lorrains en Yougoslavie. L'illustration 1933. április 1.
- [57] François—Sulpice Beudant: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie pedant l'année 1818. Paris, 1822. I. k. 77.
- [58] Idézi Reiser Mundartliches und Volkskundliches aus Triebswetter im Banat című tanulmányában, 3.
- [59] Fényes Elek: Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben IV. k. Pest, 1839, 356., 364., 406., 408.
- [60] Uo. 337, 381.
- [61] Fényes Elek: Magyarország statistikája. Pest I—II. k. 1842—1843. I. k. 50.
- [62] Fényes Elek: Magyarország leírása I—II. r. Pest, 1847. I. r. 27.
- [63] Fényes Elek: Magyarország statistikája c. m. I. k. 32.
- [64] Uo. I. k. 79—80.
- [65] Fényes Elek: Magyarország leírása c. m. I. r. 32.

- [66] Hecht id. m. 38—39. (Idézi Reiser: Mundartliches stb. c. tanulmányában 4.)
- [67] Raoul Chélarde: La Hongrie millénaire. Paris, 1896. 222. és 227.
- [68] Raymond Recouly: Le Pays Magyar. Paris. 1903. 191.
- [69] 112.
- [70] 183.
- [71] Néhaj Noel Antal szóbeli közlése e dolgozat szerzőjének.
- [72] 141.
- [73] Recouly id. m. 194.
- [74] Georg Reiser: Der Sprachwandel stb. NHbl. III. Jhg. 1938. Hft. 1—2. 60—68.
- [75] Stufle János szegedi lakos szóbeli közlése.
- [76] Raoul Chélarde id. m. 227.
- [77] Recouly id. m. 195.
- [78] Raoul Chélarde id. m. 227.
- [79] Hess id. m. 118.
- [80] Recouly id. m. 197.
- [81] Hecht id. m. 40.
- [82] Recouly id. m. 200.
- [83] Chélarde id. m. 228.
- [84] Doron Ferenc közlése.
- [85] Hecht id. m. 41.
- [86] Rosambert id. cikke. L'illustration 1933. április 1-i sz.
- [87] Doron Ferenc tomnatici lakos közlése.
- [88] Reiser: Mundartliches stb. c. tanulmánya 34. 1.
- [89] Reiser: Mundartliches stb. című tanulmánya 28—29.
- [90] Reiser György szóbeli közlése.
- [91] Reiser: Mundartliches stb. című tanulmánya 10.
- [92] Idézi Reiser Mundartliches című tanulmányában, 3.
- [93] Idézve a Le Pays lorrain c. folyóirat 1925. évfolyamában megjelent nyelvjárási szövegből.
- [94] Peter Pink: Die Heidengemeinde Ostern. Timișoara, 1935. 35.
- [95] Hess id. m. 115.
- [96] Reiser: Mundartliches stb. című tanulmánya, 4.
- [97] Reiser: Der Sprachwandel stb. című tanulmánya, 59, 64.
- [98] Uo. 59.
- [99] Reiser: Mundartliches stb. című tanulmánya, 29.
- [100] Egyes bánáti német nyelvjárások francia eredetű kölcsönszavaira vonatkozólag lásd pl. Reiser: Mundartliches stb. című tanulmányát, 5., 10., Hess id. m. 116—117., Schnitzl Erzsébet: Adatok Nagytószeg telepítéstörténetéhez és néprajzához. Budapest, 1933. 18—19.
- [101] Az idézett példák a triebswetteri német nyelvjárásból valók. Doron Ferenc tomnatici lakos közlése nyomán.
- [102] A heufeldi német nyelvjárásból idézve. Lásd Schnitzl id. értekezését, 18.
- [103] Reiser: Mundartliches stb. c. tanulmánya 5—10.
- [104] Reiser: Mundartliches stb. c. tanulmánya 12.
- [105] A szöveg Doron Ferenc tomnatici lakos közlése. Lásd erre vonatkozóan még Reiser: Mundartliches stb. c. tanulmányát, 17.
- [106] A szöveg Doron Ferenc közlése.
- [107] A szerződés szövegét közli Hess id. m. 163.
- [108] Doron Ferenc közlése nyomán.
- [109] Hecht id. m. 39.
- [110] Hess id. m. 299.
- [111] E. Németh id. m. 78., 85—86.
- [112] Uo. 78.
- [113] Doron Ferenc közlése. Lásd még Reiser: Mundartliches c. tanulmányát 10. 1. és uo. 19. lábjegyzet.
- [114] Közli Gábor Asztrik (id. m. 14.) Reiser: Zur spät-thereisanischen Ansiedlung stb. c. tanulmányának 30. lapján közöltek alapján, de a forrás megnevezése nélkül.
- [115] A. Rosambert: Villages lorrains en Roumanie. L'illustration 1934. nov. 24.

ФРАНЦУЗЫ И ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК В БАНАТЕ В 18 И 19 ВЕКАХ

Л. Палашти

В освобожденный от турецкого господства Банат в течение 18-го века в большом числе пришли французы в различном качестве, в большинстве случаев как поселенцы. Заселенные французы онемечивались. О наличии онемечиванного французского элемента свидетельствует несколько примет; внешние признаки, эмоциональные и характерные черты, некоторые народные обычаи, заимствования от языка французских поселенцев в языке окружающего немецкого населения, сохранные французские фамилии. Автор подробно занимается с устной речью банатских французов, знакомит с некоторыми её текстными памятниками. Кроме этого знакомит с несколькими прозвищами, возникшими в связи с Французскими поселенцами. В конце очерка он кратко излагает поселение потомков банатских французов в Сегеде.

FRANZOSEN UND DIE FRANZÖSISCHE SPRACHE IM BANAT IM XVIII. UND XIX. JAHRHUNDERTEN

von *L. Palásti*

Nach der Befreiung von der Türkenherrschaft kamen im XVIII. Jahrhundert Franzosen in verschiedener Eigenschaft und in grosser Anzahl ins Banat. Die meisten waren Ansiedler. Die angesiedelten Franzosen wurden mit der Zeit Deutsche. Mehrere Anzeichen weisen auf die Gegenwart germanisierter französischer Elemente hin: äussere Erkennungszeichen, gewisse Züge des Gefühlslebens und des Charakters, einzelne Volksbräuche, der französischen Sprache entnommene Ausdrücke in der Sprache der umwohnenden deutschen Bevölkerung, noch erhalten gebliebene französische Familiennamen. — Der Verfasser beschäftigt sich eingehend mit dem Französisch der Banater Franzosen, es werden auch einige schriftliche Denkmäler behandelt. Der Verfasser bringt mehrere Spitznamen, die mit den französischen Siedlern im Zusammenhang stehen. Am Ende der Studie berichtet er kurz über die Ansiedlung der Nachkommen der Banater Franzosen in Szeged.